

EMİRDAĞ (AFYON) YÖRESİ DÜZ DOKUMA YAYGI GELENEĞİ VE BİNDALLI MOTİFLİ KİLİMLER

HARUN ÜRER*

Son yıllarda halı ve düz dokuma yaygılara karşı giderek artan ilgi maddi kaygıları ön plana çıkarmış, böylece yeni ve geleneksellikten uzak dokumalar üretilmeye başlanmıştır. Gelenekselliğe karşı aşırı talep nedeniyle, köylülerin elindeki eski dokumalar, takas usulü ile seyyar satıcılık yapan kişiler tarafından talan edilmiştir. Bu talandan nasibini alan Emirdağ Bölgesi, yine de dokuma geleneğini sürdüren Anadolu'nun sayılı merkezlerinden biridir.

Büyük bir bölümü Ege Bölgesinde kalan, Afyon iline bağlı Emirdağ güneyde Bolvadin, güney doğuda Sultandağı, doğuda Konya, batıda merkez ve kuzeyde Eskişehir ile çevrilidir. Engelibeli bir çok düzlüklerden meydana gelen Emirdağ'ın, denizden yüksekliği ortalama 950 metre ile 850 metre arasında değişmektedir.¹ (Resim 1)

Bölgede, kırsal kesimde yaşayan halkın geçim kaynağı tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Yörede birkaç köy dışında yaylacılık geleneği eski önemini yitirmiştir. Bugün bir kaç köy dışında terk edilen dokumacılık geleneği, son yıllarda tekrar canlandırılmaya çalışılmaktadır.

1996 yılında toplam 24 köy ve ilçe merkezinde, sayın hocam Prof. Dr. Bekir Deniz ile birlikte yaptığımız çalışmalar neticesinde, tarafından *Emirdağ Bölgesi Düz Dokuma Yaygıları* adlı yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.² Araştırmalarımız sırasında çok az sayıda halı örneğine rastlanmıştır. Bunların da bir bölümü başka merkezlerde dokunmuştur. Bölgede giderek terkedilen düz dokuma yaygı geleneğinin rastladığımız örnekler bakarak geçmişte büyük bir potansiyele sahip olduğunu söylemek mümkündür. Yörede üretilen düz dokuma yaygıların büyük bir bölümü ilikli kilim tekniktir. Cicim (atkı ve çözümlü), zili ve sumak teknikli dokumaların yanı sıra palaz ve tülü (tüylü) örneklerine de rastlanmıştır.

* Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Araştırma Görevlisi.

¹ S. Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, cilt I, İzmir 1971, s.13.

² Harun Ürer, *Emirdağ (Afyon) Yöresi Düz Dokuma Yaygıları*, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk-İslam Sanatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1997.

Emirdağ Yöresi Düz Dokuma Yaygılarının Tarihî Gelişimi:

Emirdağ bölgesi düz dokuma yaygıları Anadolu-Türk düz dokuma yaygıları içinde önemli bir yere sahiptir. Ancak, bu bölgeye ait düz dokuma yaygılar şimdiye kadar kapsamlı bir şekilde ele alınıp yayınlanmamıştır. El sanatları ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda Emirdağ bölgesi düz dokuma yaygılarından, doğrudan ve dolaylı bir şekilde bahsedilmektedir.³

Emirdağ bölgesi düz dokuma yaygılarının tarihî gelişimini öğrenebilmek için, öncelikle bölge nüfusunun çoğunluğunu meydana getiren **Türkmen** ve **Yörük** aşiretlerinin tarihini incelemek gerekmektedir: Emirdağ, bazı araştırmacılara göre -ki bunu halk da doğrulamaktadır- **Muslucalı Aşiretinin** kurduğu bir bölgedir. Muslucalı aşiretinin çıkış noktası Musul'dur. Musul'dan başlayarak, göç yolu ile Antakya, Kadirli, Adana, Niğde (Bor - Çukurköy), Sivrihisar, Emirdağ, Bayat, Dinar, Dinar Ovası, Dalkırı Türkmenleri, Evciler Türkmenleri, Tire, Ödemiş, Bayındır Tahtacı Türkmenleri şeklinde yayılmışlardır.⁴ Yaptığımız araştırmalar sırasında, halkın büyük çoğunluğu belirtilen bu göç yolu dışında, atalarının Yozgat bölgesinden geldiklerinden bahsetmektedirler. Buna göre bölge dokumaları, nüfusu meydana getiren Yörük ve Türkmenlerin daha önce yaşadıkları bölgelerden getirdikleri dokuma gelenekleri doğrultusunda gelişmiştir.

Düz Dokuma Yaygılarda Malzeme ve Teknik Özellikler:

Anadolu'da halı ve düz dokuma yaygıların (kilim, cicim, zili, sumak) malzemesi yündür. Araştırmalarımız sırasında inceleme fırsatı bulduğumuz eski ve yeni örneklerden büyük bir bölümü yün malzeme ile dokunmuştur.

³ Emirdağ yöresi düz dokuma yaygıları ile ilgili çalışmalar için bkz., Ö.Barışta, "Emirdağ ve Çevresinin Kırkıtli Dokumaları", *Sanatsal Mozaik*, yıl 2, sayı 18, İstanbul - Şubat 1997, s. 22-25, G. Parlar, "Emirdağ ve Bayat Kilimlerinde Motif, Renk ve Kompozisyon Özellikleri", *III. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyon Belediyesi Yayınları 6, Afyonkarahisar 22-24 Ekim 1993, s.173-187; A. Topbaş, "Afyonkarahisar Anıtkaya (Eğret) Yöresi Parmaklı Kilimleri", *III. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyon Belediyesi Yayınları 6, Afyonkarahisar 22-24 Ekim 1993, s.203-217; A.Topbaş, "Afyonkarahisar Doğal Boyacılığını ve Kilim Üretimini Geliştirme Projesi ile Bazı Kilim Üreten Beldelerimiz", *I. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyon Belediyesi Yayınları 6, Afyonkarahisar, 10-11 Mayıs 1990, s.70-73; N.Yüksel, "Afyonkarahisar Yöresinde Kirman", *I. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyon Belediyesi Yayınları 6, Afyonkarahisar, 10-11 Mayıs 1990, s.74-76; Ö.F.Yaldızkaya, "Emirdağ Türkmenlerinde Dokumacılık", *III. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyon Belediyesi Yayınları 6, Afyonkarahisar, 22-24 Ekim 1993, s.188-193; *Mahallî El Sanatlarımız*, T. C. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Çıracılık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü Milli Gelenek, Görenek ve El Sanatları Serisi: 2, Ankara 1986, s.13; Y. Durul, *Anadolu Kilimlerinden Örnekler*, Ak Yayınları Türk Süsleme Sanatları Serisi: 10, İstanbul 1985, s.25,26,34,37; Neriman Görgünay- Kırzioğlu, *Eşine Kilimleri*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını - sayı 78, Ankara 1994, s.181.

⁴ Y. Durul, *Anadolu Kilimlerinden Örnekler*, Ak Yayınları Türk Süsleme Sanatları Serisi: 10, İstanbul 1985, s.12.

Bunun yanı sıra çok az sayıda pamuk, keçi kılı ve deve tüyünden dokunmuş örneklerle de rastlanmıştır.

Göçebe ve yarı göçebe toplulukların hayatında önemli bir yere sahip hayvancılık, başta kentleşme ile birlikte göçler ve geçim darlığı gibi çeşitli nedenlerle eski önemini gün geçtikçe yitirmektedir. Hayvancılık, köyde ya da yaylalarda yaşayan insan için hem geçim hem de besin kaynağıdır.

İlkbahar ve sonbahar aylarında koyun, kuzu ve keçiden **kırklık** adı verilen âletlerle kesilen yapağı (yün), bol suda (bir çeşmede veya akarsuda) **tokaç** adı verilen ağaç malzemelerle köpürünceye kadar yıkanmaktadır. Yıkanan yünler genellikle gölgede kurutulur. Kurutma işleminden sonra, birbirine bitişik yapağılar **didme - tiftme** adı verilen işlemle birbirinden ayrılır. Tifttilen yünler yün taraklarında tarandıktan sonra kola dolayabilmek için **burma (süme)** haline getirilir. Buna **el ucu** da denir. El ucu haline getirilen yünlerden **eğirme** işlemi ile iplik yapılır. Yünün iplik haline getirilmesinde bölgede **öreke, çatal öreke, teşi veya tevsî (iğ)** ve kirman kullanılmaktadır.⁵ Dokumanın çeşidine ve kullanım alanına göre kirmanlerde eğriyen yünler tek veya çift kat haline getirilir. Buna **ip bükme** adı verilmektedir.

Halı ve düz dokuma yaygılarda kullanılan dik iplere **çözgü - eriş**, yan iplere **atkı - argaç** ve desen ipine **yüz ipi (süğmelik)** adı verilmektedir. Çözgü ipi genellikle çift katlıdır. Halk arasında buna **bükme, çift kat** ve **gıvrat** isimleri verilir. Atkı ipi ve yüz ipi yani desen ipi tek katlıdır.

Doğal boyacılıkta yün ipler iki şekilde boyanmaktadır: Bazı bitkilerin boyar maddeleri yüne doğrudan geçerken, bazıları ise bir ara maddeye ihtiyaç duymaktadır. Bu ara maddenin kullanımına **mordanlama** adı verilir. Emirdağ bölgesinde mordanlama işleminde **kezzap (asit)** kullanılmaktadır.

Kaynaklara göre Afyon, doğal boya maddesi açısından çok geniş bir potansiyele sahiptir. Yörede mavi, **indigo** maddesi ile, kırmızı ve tonları **kök boya** ile, sarı ve tonları **pınar ve sığır kuyruğu** bitkileri ile, yeşil ve tonları sarıya boyanmış yünün **indigo** ile tekrar boyanmasıyla, kahverengi ve tonları **palamut takkesi tozu** ve **ceviz kabuğu** ile, siyah ise **palamut** ve **ceviz** ile kahverengine boyanmış yünün **saçıkıbrıs** bitkisi ile tekrar boyanması sonucu elde edilir. Ana renklerin ara tonları ise, kullanılan doğal boyanın miktarına, yünün ka-

⁵ İlk örnekleri taş, kil ve kemik malzemelerle yapılan kirmanlar, Emirdağ yöresinde genellikle ardıç, ceviz, elma, armut, ahlat, vişne, kızılçak, karaağaç ve glik dikenî ağaçlarından yapılmaktadır. Öreke, iğ veya teşi, ve çatal öreke, kirman gibi kullanılan diğer yün büküm âletleridir. Kirman, ortada mil veya ok, dışta dönелge adı verilen iki parçadan meydana gelir. Kirmanlar genellikle parmak hesabıyla yapılmaktadır. Örneğin; dönелgenin çapı 8, kalınlığı 1 baş parmak, mil veya ok deliğinin çapı 1 baş parmak, okun dönелge altındaki uzunluğu 1 kanat (4-5 parmak), dönелge üstündeki uzunluğu ise 2 kanat (8-10 parmak), okun toplam uzunluğu da 3 kanat veya 12-15 parmaktır. Kirmanlar yün, kıl ve pamuk eğirme kirmanları şeklinde 3 çeşittir (Geniş bilgi için bkz., N. Yüksel, a.g.m., s.74-76).

litesine, suyun kaynama süresine, ateş kuvvetinin azlığı ve çokluğuna göre elde edilir. Ayrıca iki rengin birbiri ile işleme sokulması sonucu da değişik renkler elde edilmektedir.⁶

Yaptığımız araştırmalar sırasında yakın zamanlara kadar tabii boyacılığın devam ettiği Emirdağ Bölgesi'nde, bugün halk arasında kök boya şeklinde bilinen doğal ve bitkisel boyacılık tamamen terk edilmiştir. Dokuma yapmış kişiler yaptığımız görüşmelerde, kendilerinin kök boya yapmadıklarını, bu işle uğraşan kişilere iplerini boyattıklarını söylemektedirler. Verdikleri bilgilere göre; eskiden ipler, köye gelen seyyar boyacılar tarafından boyanmaktaydı.⁷

Emirdağ yöresinde düz dokuma yaygıların kalitesi malzemenin cinsi ve miktarına göre değişmektedir: Dokumalarda genellikle yünün tercih edildiği yörede, pamuk malzeme ile dokunan örnekler azdır. Dokumanın kalitesini belirleyen bir diğer unsur boyadır. Kök boyalı ve yün malzemeli dokumalar, pamuk malzemeli ve sentetik boyalı dokumalardan daha makbuldür. Yörede kök boya kullanımı tamamen terk edilmiş, ancak yün eski önemini muhafaza etmektedir. Tamamen pamuk malzemeli dokumalara pek rastlanmaz. Pamuk genellikle dokumanın çözümlerinde kullanılmakta, atkı ve desen iplerinde yün tercih edilmektedir.

Halk arasında kilim, cicim, zili ve sumak türü dokumalarda kalite **çile** veya **din** sayısı ile hesaplanmaktadır. Yörede **bir çift ipe** bir **din** denir. Bir çilede yöreye göre 20 (20x2=40 tek), 24 (24x2=48 tek), veya 30 (30x2=60 tek) çift ip bulunur. Dokumaların büyüklüğü ve küçüklüğü **çile** veya **din** sayısına göre belirlenmektedir. Çuval 15 çileden, kilim en az (büyük boyutlu bir şak olanlar) 30-35 veya 50 çileden, namazlağı 15-20 çileden yapılıdır. Kilim ve düz dokuma yaygılar **ıstar** veya **ip ağacı** denilen yarı yatık tezgâhlarda dokunmaktadır.

Emirdağ yöresinde çözümleri dokumanın boyutuna göre yerde hazırlanır. Bu işleme halk arasında **ip ıyma** adı verilmektedir. Belli mesafelerle yere çakılan kazıklara paralel bir şekilde gerilerek yerleştirilen ipler kazıkların başında duran kişiler tarafından kazıklara bir başka ip ile bağlanır. Bu işleme **dığdığlama** adı verilir. Kazıklardan alınan ipler, tezgâh üzerindeki yuvalara göre hazırlanmış çubuklara geçirilerek tezgâha yerleştirilir. **Kücü** ve **varan-**

⁶ Geniş bilgi için bkz., A. Topbaş, "Afyonkarahisar Doğal Boyacılığını ve Kilim Üretimini Geliştirme Projesi ile Bazı Kilim Üreten Beldelerimiz", *1. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumunu Bildirileri*, Afyon Belediyesi Yayınları 6, Afyonkarahisar 10-11 Mayıs 1990, s.70-73.

⁷ Bolvadinli *Hıdırın Abdullah, Gırpık Hüseyin*, Emirdağ'da *Ateşoğlu, Uyarların Halil* boya yapardı. Bazen de sarı renk gibi elde edilmesi kolay renkler, bu boyacılardan satın alınarak köylüler tarafından boyanırdı (Örenköy'den Ramazan Acef (H.1328 doğumlu, ilkokul mezunu) ve Mustafa Kaya'nın (1931 doğumlu, ilkokul mezunu) 4.7.1996 tarihinde şifahen verdikleri bilgilere göre).

gelen ağaçları ipler arasına birbirine ters gelecek şekilde bir alttan bir üstten geçirilerek yerleştirilir. İpler burgularla gerilerek dokuma işlemine geçilmektedir. Dokuma sırasında, asıl dokumaya geçmeden evvel 10 ile 20 cm. genişliğinde halkın **etek** dediği bölüm dokunur. Daha sonra asıl dokumaya geçilir.

Dokuma sırasında atkılarını sıkıştırmak için kullanılan aletin demirden yapılanlarına **girgene**, ağaçtan yapılanlarına **kirkit** adı verilmektedir. Genellikle **alıç** ve **gürgen** ağacından yapılan kirkitlerin iki dişlilerine **dişgir** veya **sümük** (demir de olabilir), üç ve beş dişlilerine ise **kirkit** adı verilmektedir. Kilimler genellikle **sümük** ile dokunur.

Emirdağ bölgesinde düz dokuma yaygılarda görülen desenler genellikle **tabak**, **örnek**, **yanış** isimleriyle bilinmektedir. Anadolu'da desene, yörelere göre değişmekle birlikte, **yanış**, **nakış**, **model**, **örnek**, **motif** gibi isimler verilmektedir.

Emirdağ yöresi düz dokuma yaygılarında kullanılan desenler genellikle geometrik bir şemaya sahiptir. Bunun yanı sıra **bitkisel desenler**, **hayvan**, **insan ve eşya tasvirleri** ile geleneklere bağlı **semboller** sıkça işlenmiştir. Kilim teknikli dokumaların büyük bir bölümünde zemine yerleştirilen tabak, göbek, top gibi isimlerle bilinen motifler tekrarlanarak bütün zemini doldurmaktadır. Bunlardan her birinin yörelere göre değişen anlamları vardır.

Düz dokuma yaygılarda karşılaştığımız desenlere verilen adlar, genellikle dokuyan kişinin yorumuna bağlıdır. Dokuyucu, çevresindeki bitki ve hayvanlardan, araç - gereçlerden, dini inancından, geleneklerinden hatta hikayelerden ya da masallardan etkilenerek zihninde meydana gelen şekilleri kiliime aktarmaktadır. Ortaya çıkan desenler çoğu zaman gerçekçi bir ifade bulmakla birlikte, bazen de sembolik birer anlam taşımaktadır. Çünkü, kilimi dokuyan kişi o an ki ruh halini kilime yansıtmuş, ortaya çıkan motiflere ise çeşitli isimler vermiştir. Bazen de aynı desen, çeşitli bölgelerde hatta birbirine çok yakın iki köyde bile farklı iki isim ile bilinmektedir. Bu da aynı desenin değişik kişiler tarafından farklı şekillerde algılandığını ya da yorumlandığını ve sadece dokuyucunun duygu ve düşüncelerini yansıttığını göstermektedir.

Yaygı kilimi, **yük kilimi**, **seccade**, **namazlağı**, **heybe**, **çuval**, **yastık**, **sofra bezi**, **çul** gibi çeşitli örneklerine rastladığımız Emirdağ bölgesi düz dokuma yaygılarının en büyük bölümünü **ilikli kilim** teknikli **yaygı kilimleri**, **yük kilimleri**, **seccade** ve **namazlağular** meydana getirmektedir. Genellikle iki şak (parça) halinde dokunan yaygı (döşe) kilimleri, sonradan birbirine eklenmekte ve büyük boyutlu kilimler meydana getirilmektedir. Aynı tarzda dokunan yük kilimleri ise genellikle bir şak halinde dokunmaktadır. Ortalama 220 (110+110) x 400 cm. boyutlarında dokunan yük ve yaygı kilimleri, kullanılan motiflere göre çeşitli isimlerle anılmaktadır. Seccade ve namazlağular

ise, boyutları yaklaşık 90x120 cm. ile 120x210 cm. arasında değişen düz dokuma yaygılar arasında en çok rastlanan örneklerdir. Çoğu zaman birbiri yerine kullanılsa da, Emirdağ yöresinde namaz kılmak amacıyla yapılan yaygılara seccade, hem namaz kılmak hem de zeminde kalan küçük boşlukları kapatmak ya da dekoratif bir amaçla duvara asmak için dokunan yaygılara ise namazlağı denir.

Bindallı Motifli Kilimler

Bindallı motifli kilimler arasında, **yaygı kilimi** (Resim:2,3), **seccade** (Resim:4,5) ve **namazlağı** (Resim 6) türü dokumalar bulunmaktadır. Kaynaklarda **bindallı**, ipek malzemeli, üzerinde kılardan ile işlenmiş iri yaprak ve dallar bulunan bir tür kumaşa verilen isimdir.⁸

Emirdağ Bölgesinde **bindallı**, kilimlerde kullanılan bir motifin adıdır. Bindallı motifinin kullanıldığı dokumalar halk arasında *bindallı kilim*, seccadeler *bindallı seccade*, namazlağılar da *bindallı namazlağı* şeklinde isimlendirilmektedir.

Bindallı kilimlerde bordürlerle çerçevelenmiş, halkın göbek şeklinde isimlendirdiği bölüme yerleştirilen **bindallı motifi**, geometrik bir görünüme sahiptir: İki yanda birer köşelerinden birbirine birleşen altıgenler, alt ve üste aynı şekilde yerleştirilmiş eşkenar dörtgenlerle (baklava dilimleri) haçvari bir şema meydana getirmektedir (Çizim 1). Altıgen ve dörtgenlerin açığa kalan kenarlarına saçak görünümü veren çomça motifleri yerleştirilmiştir (Çizim 1, Resim 2). Halk arasında bu düzenleme, dallı-saçaklı bir görünüme sahip olduğu için bindallı şeklinde isimlendirilmekte, dokumalara da *bindallı kilimler* adı verilmektedir.

Emirdağ bölgesinde düz dokuma yaygıların kısa kenarına **ayak**, uzun kenarına da **yelen** adı verilmektedir. Bordürün dış ve iç kenarlarına su adı verilen ince şeritler yerleştirilmektedir. Bu ince şeritler halk arasında **parmak** (Çizim 2, Resim 5), **çmtık** (çentik) (Çizim 3, Resim 2,6) ve **dikmeli** (Çizim 4, Resim 6) adı verilen desenlerden meydana gelmektedir. Parmak, çmtık (çentik) ve dikme desenlerinin yan yana getirilmesi ile meydana gelen ince şeritlere **parmaklı su**, **çmtıklı su** ve **dikmeli su** adı verilmektedir. Bindallı motifli kilimlerin bordürlerinde ise ard arda sıralanan ve halk arasında **testere / bıçkır**⁹ (Çizim 5, Resim 2), **yelen** (Çizim 6, Resim 2), **teyyare** (Çizim 7, Resim 5) ve **saçbağı** (Çizim 8, Resim 6) adı verilen desenler yer almaktadır.

⁸ Geniş bilgi için bkz., R. E. Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1967, s.39.

⁹ Emirdağ bölgesinde bütün dokumalarda testere/bıçkır adı ile bilinen motifler Yozgat bölgesinde de aynı adla anılmaktadır Bkz., B.Deniz, "Yöre Özellikleriyle Yozgat Kilimleri", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, sayı 5, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1990, s.56-57.

Bindallı kilimlerin zeminine, dokumanın boyutuna göre bir veya bir kaç sıra halinde ve belirli düzende bindallı motifleri yerleştirilmektedir. Bindallı motifinde altıgen ve dörtgenlerin içi, yörede **teyyare**, **pıtırak-bıtırak** (Çizim 9, Resim 7,5), **top** (Çizim 10, Resim 6), **saçbağı** ve **dikme** adı verilen desenlerle doldurulmaktadır.

Bindallı deseni asıl adını altıgen ve baklava dilimlerinin açıkta kalan kenarlarına yerleştirilen ve saçak görünümü veren **çomça** (Çizim:1, Resim:2) motifinden almaktadır. Anadolu'nun çeşitli dokuma merkezlerinde **gıvrım** adı verilen çomça deseni, yörede yemek işlerinde kullanılan çorba kepeğine verilen addır.

Zemine bindallı desenin dışındaki bölümler genellikle boş bırakılmaktadır. Bazı örneklerde bu boşluklara küçük boyutlu **ibrik**, **kartal** (Resim 7, Çizim 11), ve **el** desenleri yerleştirilmektedir.

Bindallı kilimlerde zemin rengi genellikle yeşil ve kırmızının tonlarıdır. Zemine yerleştirilen bindallı motifinde ve kenar bördürlerinde genellikle *sarı*, *kırmızı*, *turuncu*, *yeşil*, *lacivert*, *kahverengi siyah* ve *beyaz* renkler kullanılmaktadır.

Yaygı kilimi seccade ve namazlağı türü dokumalarda örneklerine rastladığımız bindallı kilimlerde yaygı kilimi amacıyla dokunan örnekler tek parça (yekpare) halinde dokunmaktadır. Yaklaşık 200x300 cm. ebatlarında dokunan bindallı yaygı kilimleri malzeme, desen ve kalite açısından bölgenin diğer dokumaları ile benzer özelliklere sahiptir.

Bindallı seccadeler ise ortalama 120x200 cm. boyutlarında dokunmaktadır. 100x175 cm. ölçülerinde dokunan namazlağı örnekleri ve seccadeler malzeme, desen ve kalite açısından bindallı yaygı kilimleri ve Emirdağ bölgesinde dokunan diğer dokumalarla aynı özelliklere sahiptir.

Bindallı kilim, seccâde ve namazlağlar bölgenin diğer kilim teknikli dokumalarına göre sade bir kompozisyona sahiptir. Bindallı motifi, dokumanın türüne ve boyutlarına göre zemine yerleştirilmektedir. Bordürlerin çerçevelendiği göbek, dokuyucunun arzusuna göre şekillenmektedir.

Küçük boyutlu örneklerde bindallı motifleri genellikle arka arkaya sıralanarak zemin doldurulmaktadır. Büyük boyutlu örneklerde düzenleme biraz daha farklıdır. Elimizdeki örneklerden birinde farklı, ilginç bir zemin düzenlemesi görülür. (Resim 2)

Değerlendirme ve Sonuç

Emirdağ yöresinde yaygı kilimi amacıyla kullanılan Bindallı motifli kilimler, genellikle tek parça (şak) halinde dokunmaktadır (Resim:2). İki parça halinde dokunan kilimlerde motifler simetrik bir şekilde yerleştirilmekte ve

bu motifler, ayrı ayrı dokunan parçaların birbirlerine bitiştirilmesi ile bir bütün meydana getirmektedirler. Tek parça halinde dokunan bindallı motifli kilimlerde, çapraz ve kaydırmalı yerleştirilen bindallı deseni ortadan ikiye bölmüdüğünde, dokuyucunun her parçayı ayrı ayrı hesaplayarak dokuması gerekmektedir. Bu nedenle parçaların birleştirilmesi esnasında deseni çakıştırmak çok zordur. Oysa şaklı dokumalarda her iki parça da benzer şemada ve aynı desenlere sahiptir. Tek parça halinde dokunan ensiz (namazlağı, seccade gibi) örneklerde ise bindallı motiflerinin tek sıra halinde yerleştirildiği görülmektedir. Bu düzenleme dokumanın boyutu ile ilgidir.

Dokuma ile ilgili yayınlanmış kaynaklarda bindallı motifli kilimlere rastlayamadık. Ancak, Manisa Müzesi'nde, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nden geldiğini öğrendiğimiz benzer bir kilim bulunmaktadır.

Bindallı kilimlerin bordürlerine ve bindallı motifinin içine yerleştirilen küçük boyutlu desenlere, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde üretilen kilim teknikli dokumalarda rastlamak mümkündür. Genellikle farklı isimlerle bilinen bu desenler; dokuyucu tarafından çevresindeki eşyalardan, bitkilerden, yaşadığı topluluğun gelenek ve göreneklerinden veya halk arasında anlatılan hikayelerden esinlenerek şekillendirilmiştir. Desenlere verilen isimler gerçekte örnek alınarak meydana getirildiği eşyanın veya bitkinin bazende bir olayın adıdır.

Kilimi dokuyan kişi çoğu zaman kilime işlediği motifin adını ve anlamını bilmez. Atalarından öğrendiği motifleri gelenek halinde kilime işlemektedir. Değişik isimlere sahip desenler aslında küçük farklılıklar dışında aynı şemaya sahiptir. Farklı coğrafi bölgelerde geleneklerin de etkisiyle günlük hayatta kullanılan aletler, eşyalar hatta bitkiler ayrı isimlerle bilinmektedir. Aynı motifin çeşitli yörelerde farklı isimlerle bilinmesinin sebebi de budur.

Emirdağ yöresinde kilim teknikli dokumalarda ve bindallı motifli kilimlerinin bordürlerinde kullanılan ve **testere / bıçkır** adı verilen motif, ağaç kesmekte kullanılan aletin adıdır. Yine bordürde kullanılan yelen motifi, atların "yele"sinden, **teyyare** motifi uçaktan, **saçbağı** motifi saç tokasından esinlenerek dokuyucunun zihninde şekillenmiş ve kilimlere işlenmiştir. Bindallı motifinin içine yerleştirilen **pıtrak** deseni adını Anadolu'nun bir çok bölgesinde yetişen aynı isimli bitkiden almaktadır. Değişik yörelerle ilgili yayınlanmış kaynaklarda görülen **pıtrak** motifi, Emirdağ Bölgesindeki **pıtrak** motifi ile benzer özelliklere sahiptir.

Bindallı kilimlerin, bindallı motiflerinin altıgen bölümlerinde görülen **top** motifi, yörede **tabak** adıyla da bilinmektedir (Çizim:10). Dikme, Anadolu'nun bir çok bölgesinde küçük ağaç, fidan anlamında kullanılmaktadır. Aynı isimle bilinen ve üst üste yerleştirilmiş üçgenlerden meydana gelen **dikme** motifi, bindallı kilimlerde ve Anadolunun çeşitli merkezlerinde dokunan kilimlerde benzer bir görünüme sahiptir. Dikme motifi Eşme, Sivas, Yozgat,

Konya, Eskişehir, Niğde ve Aksaray çevresinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra Anadolu düz dokuma yaygılarında sıkça karşılaştığımız **parmak**, **saçbağı**, **yelen**, **çomça**, gibi bazı motifler, uygulamalarında küçük farklılıklar dışında genellikle aynı şemaya bağlı kalınarak dokunmaktadır. Emirdağ yöresi kilim teknikli dokumaların kenar bordürlerinde görülen **parmak** motifleri, Afyon Bölgesinde çok sevilmektedir. Eğret (Afyon) yöresinde büyük bir bölümü parmak desenlerinden meydana gelen **parmaklı kilimler** dokunmaktadır.¹⁰

Emirdağ yöresi kilim teknikli dokumaların ve bindallı motifli kilimlerin desen aralarına ve zeminde kalan boşluklara **ibrik**, **kartal** ve **el** desenleri yerleştirmektedir. Abdest almayı simgeleyen **ibrik** motifi, seccade ve namazlaştığı türü dokumalarda çok kullanılan bir motiftir. **Kartal**, kuvveti ve kudreti temsil etmektedir.¹¹ **El** genellikle nazara ve büyüye karşı kullanılmaktadır. Seccadelerde sıkça karşılaşılan beş çizgiden meydana gelen el halk arasında "Fatma ananın eli" şeklinde de isimlendirilmektedir.¹²

Emirdağ bölgesi bindallı kilimleri yöre dokumaları içinde ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Geçmişte daha çok dokunduğunu öğrendiğimiz bindallı motifli kilimlerin ne yazık ki bugüne az sayıda örneği ulaşabilmiştir. İlikli kilim tekniği ile dokunmuş bindallı motifli **yaygı kilimleri**, **seccâdeler** ve **namazlağı** örnekleri dokuma tekniği, malzeme, desen ve kalite açısından bölgenin diğer ilikli kilim teknikli dokumaları ile aynı özelliklere sahiptir.

Büyük boyutlarda ve tek parça halinde dokunmuş bir bindallı kilim örneğinde gördüğümüz (Resim 2) desen, ve zemin düzenlemesi, bize XV-XVI. yy. Erken Dönem Osmanlı Halılarının (**Holbein Halılarının**)¹³ birinci grubunu hatırlatmaktadır.

Türk Halı Sanatı'nda 14. yy.'a kadar indirilebilen, 15. ve 16. yy.da Anadolu'da dokunmuş halılar, Erken Dönem Osmanlı Halıları şeklinde isimlendirilmektedir. Bu dönem halıları, zemin düzenlemesi ve desen özelliklerine göre kendi içinde 4 gruba ayrılmaktadır. Anadolu'da dokunan ve 15. yy.'ın ikinci yarısından itibaren Alman ressam Hans Holbein'in tablolarında görülme-

¹⁰ A Topbaş, "Afyonkarahisar Anıtkaya (Eğret) Yöresi Parmaklı Kilimleri", *III. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumunu Bildirileri*, Afyon Belediyesi Yayınları 6, Afyonkarahisar 22-24 Ekim 1993, s. 203-217.

¹¹ Geniş bilgi için bkz., Macide Gönül, "Eski Türk Halılarında Motif Çeşitleri ve Özellikleri", *Sümerbank Halı Semineri Özel Sayısı*, cilt 5, sayı 49-52, İstanbul 1965, s.20,21; Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal", *Malazgirt Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XIX, Seri- 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972, s.157-158.

¹² Geniş bilgi için bkz., Macide Gönül, a.g.m., s.27; A. Aldoğan, "Anadolu Kültüründe-Sanatlarında Sembolik El Motifi", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt 1, sayı 2, Nisan 1988, s.83-90.

¹³ Geniş bilgi için bkz., Şerare Yetkin, *Türk Halı Sanatı*, 2. Baskı, Ankara 1991, s.35.

ye başlayan Erken Dönem Osmanlı Halıları, halı sanatında kısaca **Holbein Halıları** ismiyle bilinmektedir.

Erken Dönem Osmanlı Halılarının I, II, III ve IV. grubuna ait örneklerde halının uzun ve kısa kenarlarına farklı genişliklerde bordürlerin yerleştirildiği görülmektedir. Dış bordürler genellikle kufi yazıyı andıran bir şerit görünümündedir. İç bordürler stilize edilmiş bitkisel desenlerden meydana gelmektedir. I. gruba ait halılarda zemin küçük karelere bölünmüştür. Karelerin içine etrafı düğümlü şeritlerle konturlanmış sekizgenler yerleştirilmiştir. Köşelerde kalan dörtgen (baklava dilimi) şekilli boşluklar ise yine bitkisel desenlerle doldurulmuştur.

II. grup örneklerde zemin düzenlemesi I. grup ile aynıdır. Ancak sekizgen bölümlerdeki desenler geometrik tarzdan tamamen uzaklaşmış ve bitkisel desenler yoğunluk kazanmıştır. Bu nedenle özellikle II. gruba ait örneklerde sekizgen bölümlerin kenarlarında bir çözülme meydana gelmiştir. Bu çözüme nedeniyle II. grup örneklerin zeminindeki taksimat I. gruptaki kadar açık bir şekilde hissedilmemektedir.

III. gruba ait örneklerde zeminin birbirinden bağımsız karelere ayrıldığı görülmektedir. Ard arda sıralanan karelerin içlerine yine kenar hatları belirgin sekizgenler yerleştirilmiştir. Sekizgenlerin içi ve köşelerde kalan üçgen bölümler, geometrik tarzda bitkisel desenlerle doldurulmuştur.

Erken Dönem Osmanlı Halılarının IV. grubunda, III. grubun düzenlemesine yakın bir kompozisyon görülmektedir. Ortada büyük ve iki yanında iki küçük kareden meydana gelen bu düzenlemede, karelerin içlerine benzer bir şekilde sekizgenlerin yerleştirildiği görülmektedir. Bu düzenleme üçüncü gruba görülen şemanın bir adım ileriye götürülmüş şeklidir. IV. grupta görülen bu düzenleme halen Bergama ve Ayvacık (Çanakkale) yöresinde dokunan halılarında uygulanmaktadır.¹⁴ Bu sebeple, Erken Dönem Osmanlı Halılarının III. ve IV. grubunun Bergama bölgesinde, I. ve II. grubunun ise Uşak bölgesinde ortaya çıktığı kabul edilmektedir.¹⁵

Resim 2'de görülen Bindallı Kilimin bordür ve zemin düzenlemesi bize ilk bakışta Erken Dönem Osmanlı Halılarının I. grubunda (Holbein Halıları) görülen zemin düzenlemesini hatırlatmaktadır. Çeşitli müzelerinde benzer örnekleri bulunan İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesi'ndeki, Uşak bölgesinde dokunmuş 16. yy.'a ait Holbein halısında (Resim 8), zemininin sekizgen

¹⁴ Benzer örneklere Ayvacık (Çanakkale) yöresinde de rastlanmıştır. Bergama Halılarının ise nerede dokunduğu kesin bir şekilde belli değildir. Bu nedenle İzmir, Manisa ve Çanakkalenin bir bölümünü içine alan geniş bir bölgede dokunan halıların genel olarak Bergama Halısı şeklinde isimlendirilmiş olma ihtimali yüksektir (Geniş bilgi için bkz., B. Deniz, Batı Anadolu Bölgesi Halıları, Profesörlük Tezi (Baskıda), İzmir 1996, s.23., B. Deniz, "Yöre Özellikleriyle Yunddağ Halıları", 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, cilt 2, Ankara-1995, s.36).

¹⁵ Geniş bilgi için bkz., Şerare Yetkin, *a.g.e.*, s.35-61.

ve eşkenar dörtgenlerden meydana gelen desen gruplarıyla doldurulduğu görülmektedir. Sekizgen desenlerin aralarına yerleştirilmiş eşkenar dörtgenler, haçvari şekilde yerleştirilmiş dört palmet ve bu palmet grubunu çerçeveyen rûmîlerden meydana gelmektedir. Bindallı Kilimde ise zemin altıgen ve eşkenar dörtgenlerden meydana gelen bindallı desenleri ile doldurulmuştur (Resim 2). Bindallı Kilimde ana motifin içi ilikli kilim tekniği kullanıldığı için daha geometrik desenlerle doldurulmuştur.

Holbein Halılarında stilize bitkisel desenlerden meydana gelen sekizgen ve dörtgenler dokumanın zeminine çapraz, kaydırmalı bir şekilde yerleştirilmiştir. Aynı uygulamayı Bindallı Kilimde de görmek mümkündür (Resim:2). Ancak bindallı kilim örneğimizde motifler Holbein Halısına göre daha aralıklı yerleştirilmiştir. Bu düzenleme dokuma tekniği ile ilgilidir. Halı örneklerinde düğümlü dokumanın sağladığı kolaylık nedeniyle geometrik desenlerin yanı sıra sıkışık ve yuvarlak hatlı desenler de kullanılabilir. İlikli kilim teknikli dokumalarda ise daha çok geometrik desenler tercih edilmektedir.

Desen ve zemin düzenlemesindeki benzerliklerin yanı sıra Bindallı Kilimlerin dokunduğu Emirdağ bölgesi ve Erken Osmanlı Dönemi I. Grup Holbein Halılarının dokunduğu Uşak Bölgesi aynı coğrafya içinde yer almaktadır. Bindallı Kilimlere ait elimizdeki en eski tarihli örnek 150-200 yıllıktır. Ancak bu daha önce Bindallı Motifli Kilimlerin dokunmadığı anlamına gelmez. I. grup Holbein Halıları 15 ve 16 yy.'a tarihlenmektedir. Örnek aldığımız ve İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan halı ise 16. yy.'a tarihlenmektedir.

Aynı coğrafi bölge içinde yer alan Uşak ve Emirdağ bölgelerinin halı ve kilim dokumalarındaki bu benzerliklere dayanarak I. grup Holbein Halıları ile Bindallı Kilimlerin boyut, desen ve kompozisyon açısından mevcut benzerlikleri dikkate alındığında iki dokuma türünün birbirinden etkilendiklerini söylemek mümkündür. Ancak I. grup Holbein Halılarının bindallı kilimlere mi, ya da Bindallı Kilimlerin I. grup Holbein halılarına mı kaynaklık ettiğini söylemek zordur.